ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

«Համաբարբառ»ի Եփրեմեան մեկնութիւնէն, հետեւաբար, դոնէ երկար մասի մը մի միայն հայերէն թարգմանութիւնը կը մնայ տակաւին. եւ հակառակ Զբսթբը Պիթիի դիւին, հայերէն թարգմանութիւնը կը շարունակէ ունենալ իր կարեւորագոյն դերը:

Ասորական ընագրէն կը պակսին հետեւեալ դրուագները. անմեղ մանուկներու ջարդը, Յիսուսի կրօսուիլն ու դտնուիլը՝ տաճարին մէջ, Յիսուսի մկրտութիւնը, անապատի փորձութիւնները, առաջին աշակերտներու ընտրութիւնը, Կանայի հարսանիքը, անդամալոյծին բժշկութիւնը, լերան քարոզը, աշակերտներու քարոզութեան առաքումը, Մարթայի եւ Մարիամի հատուածը, կըտակի քարոզը, չարչարանքի պատումէն մասեր:

Զեռագրին հետ միաժամանակ Տիար Զ. Պ. գնած է նաեւ ասորերէն լեզուով գրուած առանձին թերթ մը, երկու էջ, զոր ուշի ուշով քննելէ վերջ, Հ. Լըլուար նկատած է որ կը ներկայացնէ «Համաբարբառ»ի մեկնութեան յաջորդող Եփրեմեան հատուածներ, եւ կ՚աւարտի հայերէն թարգմանութեան մէջ գտնուող երկու յաւելուածներէն առաջինով:

ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌԻ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՏԻՊԱՐՆԵՐ

Ասորերէն նորագիւտ ընագրին մէջ պահուած մասերը կը վկայեն որ հայերէն թարգմանութիւնը հաւատարիմ մնացած է, ընդհանրապէս, ընագրին: Սակայն ընագրին բաղդատմամբ, հայերէնը երբեմն կը յաւելու եւ երբեմն կը յապաւէ ինչ ինչ մասեր: Այսպէս, ԻԱ գլուխէն առաջ՝ կը յապաւէ. իսկ ԻԱ գլուխէն վերջ՝ կը յաւելու: Հարկ է եզրակացնել՝ որ այն ասորերէն ընագիրը, որմէ կատարուած է հայերէն սոկեդարեան թարգմանութիւնը, տարբեր էր Զբսթբը Պիթիի այս նորագիւտ օրինակէն, ձեռագրական տարբեր ընտանիքի կը պատկանէր: Ասկից կ՚ածի նաեւ ուսումնասէրներու հետաքրքրութիւնը: Ապահովապէս կարելի է եզրակացնել՝ որ «Համաբարբառ»ի մեկնութեան Եփրեմեան մեկնութիւնը յեղյեղուկ վիճակ մը ունեցած ըլլայ, եւ կրած ըլլայ զանազան փոփոխութիւններ:

ՆՈՐ ԼՈՅՍԵՐ

Երբեմն ասորերէնը կը ծառայէ հասկնալու հայերէն թարգմանութեան մութ կէտերը, բայց հայերէնն ալ՝ իր կարգին՝ յաճախ կ՚առաջնորդէ ասորերէնի վիճելի կէտերը լուսաբանելու: Երբեմն ասորերէնի ընդօրինակութեան սխալներու կը հանդիպինք, զորս կ՚ուղղէ հայերէնը:

Ուրեմն, եթէ ասորերէն ընագրին յայտնութիւնը կը ներկայացնէ անդրադարձ աշխատանքի մը պատեհութիւնը եւ միջոցը, միւս կողմէ պէտք չէ նսեմացնել այն արժէքն ու օգտակարութիւնը, զոր տակաւին պիտի շարունակէ ընձեռել հայերէն թարգմանութիւնը:

ԶԲՍԹԲՐ ՊԻԹԻԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Յօդուածին հեղինակը իր դրութեան վերջին մասը կը նուիրէ վաստակաւոր ու դիտնական Տիար Զբսթբը Պիթիի կեանքին ու գործունէութեան, վեր հանելով անոր յիսնամեայ հաւաքածոյին արժէքը:

Արդարեւ 86ամեայ Տիար Զ. Պ. հսկայական գործունէութիւն մը ունեցած է նախ իր հանքային ճարտարապետ. սկսելով իր աշխատաւոր, յաջորդաբար վարած ու կազմակերպած է ընկերութիւններ զանազան երկիրներու մէջ (Մեքսիքա, Քոնկոյ, Եուկոսլաւիա, Ռուսաստան), շահագործած է պղինձի, կապարի, արծաթի եւ ադամանդի հանքեր: Իր վաստակը նուիրականացուցած է բարեգործական ու մարդասիրական ձեռնարկներով, այն ասոյնցմէ՝ որ մինչեւ իսկ զինք անուանած են «ոսկիէ սրտով՝ պղինձի թագաւոր»:

1913ին է որ սկսած է հաւաքել հնութիւններ, Գահիրէի շուկային մէջ գնելով առաջին անգամ Ղուրանի ձեռագիր մը, սքանչելիօրէն մանրանկարուած:

Ներկայիս իր հաւաքածոն կը պարունակէ Ղուրանի 150 դեղեցիկ ձեռագիր. ունի բազմաթիւ պարսկական, հնդկական, թիպէթեան, պիրմանեան, սիամական ձեռագիրներ, 3000 արաբերէն ձեռագիր, 32 եթովպական ձեռագիր, ինչպէս նաեւ հայերէն, ասորերէն, երրայերէն, ռուսերէն, թրքերէն ձեռագիրներ: Ունի 276 յունագիր պապիրոսներ՝ Աստուածաշունչի, 611 մանիքեական պապիւրոս՝ զպաերէն: Իր հաւաքածոյին հնագոյն առարկաներն են Բաբելոնական ազիւսներ 2500–3000 թուականներէն Ն. Ք.:

Իր հաւաքածոյին հայերէն ձեռագրերու ցուցակը հրատարակած է Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, գեղարուեստական նմանահանութիւններով բազմաթիւ մանրանկարներու:

Այսպէս իր հաւաքածոն ճոխ ու բազմապիսի, մեծ դիւրութիւն եւ առաղձ կ՚ընձեռէ արեւելագէտներու՝ նորագոյն ուսումնասիրութիւններով նոր լոյսեր սփռելու դիտութեան: Եւ Տիար Զ. Պ. շնորհիւ բազմաթիւ աշխատակիցներու, զորս դիտցած է ընտրել իր լուսաւոր լայնատեսութեամբ, տուած է եւ կու տայ իր լաւագոյնը՝ ճաշակի եւ մտքի նուրբ ընտրողութեամբ:

Հեղինակը կ՚աւարտէ իր ուսումնասիրութիւնը ջերմ շնորհակալութեամբ եւ մաղթանքի վառ ըղձացումներով:

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑԸ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ Ի. 8 ՀԱՄԱՐԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆ

Թորինոյ հրատարակուող Sindon ամսաթերթի տարեւոյս Ապրիլի թիւին մէջ, սեծարգոյ Հայր Լաւերնեը, Քարոզիչներու կարգէն, մեկնութիւն մը կու տայ, իր դատումով ճշտագոյնը, այն համարին՝ ուր Չորրորդ Աւետարանը կը նկարագրէ ինչ որ Սիմոն Պետրոս եւ միւս Աշակերտը Յիսուսի գերեզմանին մէջ գտան, եւ ինչ հետեւանքի որ իրենք յանգեցան:

Համբերատար եւ առարկայական խուզարկութիւններու միջոցով հեղինակը յստակօրէն կը բացատրէ փաստը՝ որոնցմով կ՚ապացուցանէ թէ աստուածային խաչեալի մարմինը անցաւ պատանքին մէջէն, եւ աս այնպիսի կանոնաւոր կերպով՝ որ չիտակ փռուած եւ փոքր վարինկաւ՝ որ չիտակ փռուած եւ փոքր վարշամակը կը գտնուէին իրենց տեղը. այսինքն հոն, ուր որ էր՝ երբ գերեզմանին կափարիչ մեծ վէմը թաւալեցուցած էին ու մեկնած Յովսէփ Արեմաթացին ու Նիկոդեմոս:

Պիտի փորձեմ տալ նախ համառօտ ամփոփութիւն մը այդ յօդուածին, աւելցնելու համար քանի մը խորհրդածութիւններ:

* * *

«Երանի որոց ոչ իցէ տեսեալ եւ հաւատասցեն» (Յոհ. Ի. 29): Այս բառերով կը դովէր Յիսուս լաւագոյն հաւատքը, այն՝ որ զգայարանքներու, աչքի կամ շօշափելիքի հաւատումը չի պահանջեր, այլ կը յենու նախ Աստուծոյ խօսքին վրայ:

Կը թուի թէ Յովհաննէս ինքզինքը մեղադրած ըլլայ՝ Ս. Գրքին վկայութիւններով լոկ Յարութեան չհաւատալուն: Աւետարանները օրինակ մը չեն յիշեր ոչ մէկ աշակերտի հաւատքին, թէ Յիսուս երրորդ օրը ստուգիւ ողջ էր՝ կանխաւ ուսած ըլլալուն համար: Ընդհակառակն, այն տպաւորութիւնը կ՚ունենանք, որ բարեպաշտ կիները հրեշտակներուն հաւաստումը ընդունելով՝ հաւատացին յարուցեալ Յիսուսի, զինքը տեսնելէ առաջ: Իսկ Առաքեալները, ամէնքն ալ, սպասեցին տեսնելու եւ նոյն իսկ չօշափելու Յարուցեալը, հաւատք ընծայելու համար: Մինչ քրիստոնեաներու անհամար բազմութեան հաւատքը ամբողջովին «ի լրոյ» է (Հռոմ. Դ. 17), հաստատուած վկայութեան վրայ անոնց՝ որ տեսան. այն հաւատքը, զոր Յիսուս յանդիմանեց՝ աշակերտները ատոր մէջ պակսած ըլլալնուն (Մարկ. ԺԶ. 14):

Բոլոր Առաքեալներն ըսի. հարկ է սակայն պարզաբանել: Սիրոյ առաքեալը կը պատմէ թէ Զատկի առաւօտուն, գերեզմանին մէջ եղած կտաւները դիտելով՝ հաւատաց. այսինքն՝ թէ Յիսուս յարութիւն առած էր: Թեթեւօրէն չէ որ «հաւատաց» բայը կը գործածէ Չորրորդ Աւետարանը: Պիտի նախընտրէ՞ր արդեօք կրկնել Մագդալենացիին հետ՝ թէ մարմինը գողցուած էր: Աւետարանչին տրուած ճոխ բացատրութիւնը այս դէպքին, ցոյց կու տայ մանրամասնութիւնները՝ գերեզմանին մէջ անոր կատարած զննութեան կարեւորութեանը: Զափազանցուած պնդում պիտի ըլլար իրօք՝ եթէ գողութիւն մը միայն հաւաստել ըլլար:

Սակայն Յովհաննէս, եղած կտաւները դիտելով, ի՞նչպէս կրցաւ հետեւցնել՝ թէ Յիսուս յարութիւն առած էր: Ոսկերերան կ՚ըսէ՝ թէ մերժելով որոշակի գողութեան մը վարկածը: Ընդհակառակն, կարդալով երկու Կիւրեղներու մեկնութիւնները, այն տպաւորութիւնը կ՚ունենանք՝ թէ կտաւներուն դիրքը պատճառ եղաւ Յարութեան հաւատալու, առանց դիմելու անկարելի եւ անհաւանական դատուած գողութեան կարծիքին: Ս. Կիւրեղ Երուսաղեմացին կ՚ըսէ թէ երկու Առաքեալները (հաւատացին) գերեզման երթալով եւ տեսնելով թաղումին կտաւները, որոնց մէջ Յիսուսը պատած էին, եւ մնացած էին տեղւոյն վրայ՝ յարութենէն վերջ: Իսկ Աղեքսանդրիոյ Հայրապետը կը յայտարարէ որոշակի, թէ նախ քան Յարուցեալը տեսնելը

© National Library of Armenia

նին, յարութեան ստուգութիւնը ունեցան՝ կատաւներուն դիրքին պատճառով: Հետեւաբար, այս երկու Հայրապետներու համար, Յարութեան հարկադրող ապացոյցը յստակ էր. բացարձակ ստուգութիւն մը, հաւատքը՝ որ կը բխէր դտնուած կըտաւներուն դիրքէն:

Կարդանք անդամ մը ևս զորրորդ Աւետարանին բնագիրը, որպէս զի հոն գըտնենք թէ ի՛նչպէս սիրոյ Աշակերտը տեսնելէ առաջ իր Տէրը՝ ստիպուեցաւ հաւատալ յարութեան: «Արդ, Մարիամ Մագդաղենացին, միաշաբաթուն առաւօտ կանուխ, երբ դեռ մութ էր, կ'երթայ դերեզման. եւ կը տեսնէ որ դերեզմանին վէմը վերցուած էր. ուստի կը վազէ կ'երթայ Սիմոն-Պետրոսի եւ միւս աշակերտին՝ զոր Յիսուս կը սիրէր, եւ կ'ըսէ անոնց. Տարեր են Տէրը դերեզմանէն ու չեմ գիտեր ուր դրեր են... Պետրոս եւ միւս աշակերտը ճամբայ կ'ելլեն դէպի դերեզման. երկուքն ալ կը վազեն. բայց միւս աշակերտը կը յառաջանայ քան Պետրոսը, եւ նախ ինքը կը հասնի դերեզման. կը ծռի ու կը տեսնէ որ կտաւները հոն իրենց տեղն էին. բայց ներս չի մըտներ: Կը հասնի նաեւ Սիմոն Պետրոս, որ իր ետեւէն կու գար, եւ կը մտնէ դերեզմանին մէջ, եւ կը տեսնէ կտաւները որ հոն էին, եւ գլխուն վարշամակը միւս կտաւներուն հետ չէր, այլ զատ ծալուած ու մէկ կողմ դրուած: Միւս աշակերտը, ինքն ալ՝ որ առաջ հասած էր դերեզման, ներս մտաւ, ՏԵՍԱՒ ՈՒ ՀԱՒԱՏԱՑ: Վասըն զի դեռ չէին հասկցած՝ թէ համաձայն Ս. Գրքին, պէտք էր որ ան մեռելներէն յարութիւն առնէր: Աշակերտները դարձեալ միւսներուն քով վերադարձան»:

Ինչպէս կը տեսնենք, վեցերորդ համարին երեք վերջին բառերը եւ եօթներորդը ամբողջ կրնան տալ մեզի գաղտնիքի բանալին: Պէտք է սակայն լաւ հասկնալ, ինչ որ դիւրին ալ չէ – հարկ է խոստովանինք – վասն զի բաց ի այդ համարին յատուկ դժուար իմաստէն, զանազան լեզուներով կատարուած թարգմանութիւնները բարդած են դժուարութիւնները:

Հայը Լաւէրնեը իր պատմական եւ բանասիրական քննութիւնները առաջ տանելով կը յաւելու՝ թէ հասած է եզրակացութեան մը, եւ կ'առաջարկէ նախ ուսումնասիրել թէ Քրիստոսի մարմինը ինչ ոճով պատեցին թաղման ժամանակ. յետոյ քննութեան բովէն անցընել կտաւներու տեսակին նկարագրութիւնը՝ ականատես վկաներով, նկատի առնելով ամէն մէկ կարծիքի ճշդրտութիւնը, եւ հուսկ քննել աստուածաբանական պատճառները՝ նախամեծար համարելու համար թարգմանութիւններէն մէկը եւ ոչ միւսը, յարուցեալ Յիսուսի փառաւորեալ մարմնին նկատմամբ:

* * *

Պետրոսէ առաջ հասնելով՝ բացուած դերեզմանին կիսաստուերին մէջ՝ սիրոյ աշակերտին առաջին տեսածն է հոն տարածուած կտաւները: Ի՞նչ են այս կտաւները կամ յունարէն ոթոնիա: Հ. Վաքքարի փաստարկուած յօդուածով մը կը նշէ թէ այս բառին երիզ թարգմանութիւնը նոր է համեմատաբար: Գործք Առաքելոցի մէջ Ղուկաս կը գործածէ այս բառը՝ մեծ սփոռոցի իմաստով, զոր Պետրոս կը տեսնէ «անօթ ինչ երբեւ կտաւոյ մեծի», որ երկնքէն կ'իջնէ՝ բերելով իրեն անսուրբ կենդանիներու միսեր: Ովսէի մարգարէութեան մէջ ալ գործածուած է երկու անդամ կտաւ բառը (Բ. 5, 9), որ կտաւէ հիւսուած հագուստի նշանակութիւն ունի, հակառակ բրդեղէնի: Իսկ Սամփսոն կրցաւ իր կորսնցուցած գրաւը հատուցանել, մերկացնելով երեսուն փղշտացիներ, որովհետեւ անոնց հագուստին մաս կը կազմէր պաստառակալը, (Դատ. ԺԴ. 12) զոր կը պարտէր. հաւանօրէն վերնազգեստ կամ կտաւէ պատմուճան պէտք էր ըլլալ, հակառակ բրդեղէնի կամ բամպակեղէնի: Ղուկասու աւետարանն ալ Յիսուսի թաղման պատմութեան մեր թարգմանութեան մէջ, միւս աւետարանիչներու գործածած կտաւ բառին տեղ կը դնէ. «Իջուցեալ զնա (Յովսէփ) պատեաց պաստառակալաւ (ԻԳ. 52): Բենիկ Վ.ի աղօթագրքին մէջ զործածուած կը դտնենք. «Ցիշեա զպաստառակալին եւ զ'ի կարգ մեռելոց անկանելին»:

Այս տարտամութեան մէջ առաջին հարցը պէտք է ըլլայ, ստուգել թէ «Հրեաները պէտք է ըլլայ, ստուգել թէ «Հրեաները ի՛նչպէս կը թաղէին իրենց մեռելը, կամ աւելի ճիշտ, որպէս զի մեր խնդրէն դուրս չհեռանանք, ի՛նչպէս կը հագուեցնէին դերեզման դնելու առեն:

Շահեկան է Ղազարու յարութեան պատմութիւնը, ի մասնաւորի, իր ճշդրտութեան պատճառով, եւ միակն է իրը օրինակ. կը պատմէ աւետարանը. «Եւ ել մեռեալն ոտիւք կապերովք, եւ ձեռօքն երիզապնդօք, եւ երեսօքն վարշամակապատօք» (Յոհ. ԺԱ. 44):

Երկու բան մեր ուշադրութիւնը կը գրաւեն. հագուստի յիշատակութեան պակասը, եւ երկու նոր նիւթերու ներկայութիւնը. ձեռքերու եւ ոտքերու երիզով կապուիլը եւ երեսին վարշամակը: Աւետարանչին լռութիւնը մեռեալին զգեստաւորութեան միւս մանրամասնութեանը վրայ՝ անով կը բացատրուի, որ իր մտադրութիւնը չէր ճառ մը դրել իր ժամանակի Հրեաներուն թաղմանական սովորութեանց վրայ, այլ լոկ բացատրել անշարժութեան վիճակը անոր՝ որ մեռած էր եւ ողջնցաւ, ու հաղիւ թէ կապերը քակուէին, Ղազար պիտի վերստանար իր դերը՝ ողջերու մէջ շարունակելու համար ամէնօրեայ իր կեանքը. ասիկա ենթադրել կու տայ՝ թէ զէթ պատմուճան մը հագած էր:

Ձեռքերը եւ ոտքերը երիզով կապուած էին: Սուրբ Գրքի մէջ այս երիզ բառին յիշատակութիւնը կը դտնենք Առակաց մէջ. «Երիզապատ պնդեցի զգահոյս իմ» (Է. 16). ըսել կ'ուզէ, փոկերով ամրապնդեցի մահճակալս: Աստուածաշունչի մէջ եթէ ուրիշ տեղ գործածուած չէ այս բառը, սակայն յիշած է Մամբրէ իր ճառին մէջ. «ԶՂազարոս երիզապնդեալ ոտիւք ձայնէ արտաքս». եւ «Լուծանէ յերիզապնդէ զձեռսն». աւելցնելով թէ ըսել կ'ուզէ կամ «յերիզապինդ կտաւոյ կամ յերիզապնդութենէ կտաւոյ» (Մատ. ԷԼ 55): Նարեկացի եւս կ'ակնարկէ. «Խղեսցես... զերիզապնդեալ մահազգեստս պարփակութիւն դժոխազնեայ կապանացս (Նար. ԾԸ):

Աւետարանիչը չ'ըսեր թէ Ղազարու մարմինն ալ փոկերով պնդուած էր, այլ միայն ոտքերը եւ ձեռքերը երիզով կապուած էին: Ոտքերը յիշելը ձեռքէն առաջ, կը յայտնէ դիտաւորութիւնը՝ թէ Ղազար ոտնակապով անկարող էր քալելու: Հեղինակին անսովոր այս մանրամասնութիւնը չինուած չէ «քակեցէք ու թողէք երթալ» խօսքը աւելցնելու համար: Ցիշենք որ մեռեալը վերջին շունչը տալէն ութը ժամ վերջ պարզունակ պատգարակի մը վրայ դերեզման կը տարուէր. ուստի դիւրին է հետեւցնել թէ պատշաճ էր որ ձեռքերը եւ սրունքները միասին հատուն բռնէին՝ որպէս զի փոխադրութեան առեն աջ ու ձախ չտատանէին: Պահանջել որ Ղազարու ամբողջ մարմինը երիզներով պատատուած ըլլայ մոմիայի մը նման, բնագրին վրայ յաւելում ընել ըսել է. կամ ըսածէն տարբեր հետեւանք հանել:

Երկրորդ ճշտումը, երեսը շուրջանակի կապուած էր «վարշամակով». արդեօք ի՞նչ կը նշանակէ. թաշկինա՞կ, դաստառա՞կ, սրբի՞չ: Ղուկասու աւետարանին մէջ կը հանդիպինք հետեւեալ վկայութեան. «Ահա մնասն քո զոր ունէի՝ ծրարեալ ի վարշամակի» (ԺԹ. 20). իսկ Գործք Առաքելոցի մէջ ալ նոյն հեղինակը կը գրէ Պօղոսի համար. «Ի քրտանէ նորա թաշկինակս կամ վարշամակս» (ԺԲ. 7), որու համար կը վկայէ նաեւ Կիւրեղ Երուսաղեմացի. «Վկայեն սուտարուիբն եւ վարշամակքն, որք բժշկէին ի նմանութիւն զօրութեանն Քրիստոսի ի ձեռն Պօղոսի (Կոչ. Ընդ. Ժ.): Յուդիթի պատմութեան մէջ ալ կը դտնենք. «Եւ էր մոխիրն ի վերայ վարշամակաց նոցա՝ որ

տաքրքրական է Թովմաս Արծրունիի ակնարկութիւնն ալ. «Ի վարշամակի տպաւորեալ ելից զկարօտութիւնն Արզարու (Արծր. ա. 20):

Վարշամակին իմաստը ճշտելէ յետոյ, վերոյիշեալ վկայութիւններով, տեսնենք թէ ի՞նչպէս դրուած էր Ղազարու վրայ, թէեւ աւետարանչին բառը շատ բացայայտ է. «երեսօք վարշամակապատօք»: Փորձով գիտենք որ մեռեալ մը չի կրնար փակ բռնել բերանը, եթէ երեսին շուրջը չանցուի թաշկինակ կամ անձեռոց մը, որով սովոր են պատել ակռայի ցաւ ունեցողները: Կարեւոր էր ուրեմն որ ստորին ծնօտը բռնուէր տեսակ մը պատանքով՝ երեսին շուրջը. եւ աւետարանն ալ կը վկայէ թէ վարշամակով պատուած էր Ղազարու երեսը: Բնականաբար կարելի է հետեւցնել որ խնդրոյ նիւթ վարշամակը կտաւէ պատանքի ձեւով էր, որ ծնօտակապ կամ կղակակալ կարելի է անուանել: Հետեւաբար ստոյգ է պատմութիւնը: Ոտնակապով եւ ձեռնակապով հոն է Ղազար, ոտքի վրայ. երեսը բաց, բայց անկարող շարժում ընելու, անկարող բերանը բանալու եւ խօսելու: Հաւանօրէն վրան ունի պատմուճան մը, կամ ուրիշ հագուստներ ալ, զուցէ զեղեցկագոյնը իր գործածածներէն:

Տարբե՞ր էր արդեօք Յիսուսի պարագան: Հարեւանցի ընթերցում մը զուցէ կարծել տայ, որովհետեւ Յովհաննէս վարշամակը գլխուն «վրայ» կը դնէ: Զարմանալի պիտի ըլլար, սակայն, եթէ թաղմանական տարազները Երուսաղէմի եւ Բեթանիոյ մէջ իրարմէ զանազանուէին: Յիսուսի ծնօտն ալ անշուշտ կարօտ էր որեւէ լաթեղէնով կապուելու: Ղազարու քոյրերը իրենց ճոխ տանը մէջ եթէ չկրցան գտնել թաշկինակ մը այս գործածութեան համար, օրինաւոր է խորհիլ որ Գողգոթայի վրայ, ուր բացօթեայ կը գործէին, ստիպուած ըլլան անձնական այդ լաթեղէնը գործածելու՝ որ ամէն ոք գլխուն վրայ կը կրէ:

Նկատի առնենք դարձեալ կացութիւնները. Ղազարու երեսը տեսանելի էր. իսկ Յիսուսի ոչ թէ միայն մարմինը փաթթուած էր ամբողջովին պատանքի մէջ, այլ անբերեւոյթ դարձած: Շատ բնական է որ գիտող մը մտածէ գլխու մասին, ոչ թէ երեսին: Յովհաննէս քիչ մը վարը, 12րդ համարին մէջ, կը խօսի սնարին եւ անոտին վրայ՝ նշանակելու համար դերեզմանաքարին համապատասխան հատուածները: «Վարշամակն որ էր ի գլուխ նորա» նախադասութիւնը անորոշ է. արդեօք կրնա՞ր ըսուիլ թէ ծնօտակապ մը կար գլխուն վրայ, մինչ աւելի ճշգրիտ է «ի գլուխ նորա» դարձուածը: Եթէ աւետարանիչը յիշատակած ըլլար Յիսուսի երեսը, ինչպէս Ղազարու համար ըրած է, տարակոյս պիտի չմնար. բայց ի վերայ գլխոյ նորա բացատրութիւնն ալ երկդիմի պիտի ըլլար, եւ պիտի համարէինք թէ գլխուն շուրջը փաթթոց մը ունէր: Ուստի վարշամակը՝ զոր Յիսուս ունէր «ի գլուխն», լուրջ պատճառ մը չունինք ենթադրելու թէ տարբեր էր Ղազարու երեսը շրջապատող վարշամակէն: Մանաւանդ որ ոչ մէկ տեղ կը յիշուի մեռելներու երեսը ծածկելու սովորոյթը, մինչ ծնօտակապ դնելը ստիպողական գործնական հարկ մըն է, եւ նաեւ Միշնայէ անուղղակի պատուիրուած: Իրօք, աւելորդ պիտի ըլլար գլխու ծածկոյթ մը մեռեալին թանձր պատանքին տակ. նմանապէս հարկ չկայ ամենեւին փաթթոցի եւ ուրիշ որ եւ իցէ գլխանոցի:

Հակառակ աւետարանչին լռութեան, շատ հաւանական է որ Յիսուսի բազուկները եւ սրունքները երիզներով կապուած ըլլային. ողջմտութիւնն է որ մեզ կը մղէ այս կարծիքը յայտնելու. մեռեալը Գողգոթայէն դերեզման փոխադրելու, եւ մանաւանդ շիրմին անձուկ բացուածքէն մտցնելու համար, չափազանցութիւն չէր նման նախազգուշութիւն մը: Բայց կը նախընտրեմ վրան չպնդել, եւ աւետարանին պատմած եղելութիւններուն հաստատուն դեռնին վրայ ամփոփուիլ:

Գանք հիմա Յիսուսի թաղման պատմիչներուն ըսածին. լաւագոյնը Մարկոսինն է. կը գրէ. «Եւ Յովսէփ դնեաց կըտաւ, եւ իջուցեալ զնա՝ պատեաց կտաւովն, եւ եդ ի դերեզմանի» (ԺԵ. 46): Մատթէոս եւ Ղուկաս ալ կը խօսին նոյն կտաւին կամ պաստառակալին վրայ, որ

բու մէջ պատեցին Փրկչին մարմինը. զանց կ՚ընեն կտաւին գնումի յիշատակութիւնը. սակայն Մատթէոս ալ մանրամասնութիւն մը կ՚աւելցնէ. «սուրբ» էր կտաւը. այսինքն սպիտակ, առանց արատի: Կրնայ նաեւ նշանակել կտաւին յատկութիւնը, բոլորովին սպիտակ՝ ինչպէս որ պէտք էր ըլլալ պատանք մը, կամ թէ այս կերպով կ՚ուզէր իմացնել մանրամասնութիւնը ըրած նոր գնումին՝ զոր զանց կ՚ընէ յիշել: Եթէ սուրբ կամ մաքուր է, ըսել է թէ նոր է, նոր կը գնէ: Մատթէոս զուցէ սուրբ բառը ընտրած է չկրկնելու համար նոր բառը, որ գերեզմանին համար պիտի գործածէր[1]:

Դիտողութիւն մըն ալ դարձեալ աւելցընեմ, թէ «գնեաց կտաւ» եւ «պատեաց կտաւովն» բացատրութիւնները ի՞նչ իմաստ ունին արդեօք: Մարկոս աւետարանիչ արդէն կտաւ բառը գործածած է իր յատուկ նշանակութեամբ Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ՝ պահանորդներէն բռնուելով զկտաւն փախեաւ մերկ ի նոցանէ» (ԺԴ. 51–52): Ինչո՞ւ համար նոյն բառը՝ գործածուած նոյն հեղինակէն՝ մէկ գլուխ անջրպետով, երկու տարբեր իմաստներ ունենայ: Կտաւ մեր լեզուին մէջ կը նշանակէ թէ՛ բոյսը եւ թէ՛ կտաւի կամ կտաւեղէն զգեստ. կը կարդանք Ելից գրքին մէջ. «Կտաւն եւ գարին յոճ կայր եւ կտաւն սերմանացեալ» (Թ. 31): Երկրորդ նշանակութեամբ է որ Օրինաց գիրքը կը պատուիրէ. «Մի՛ զգենուցուք այլախառն՝ զաստ եւ զկտաւ ի միասին (ԻԲ. 11): Երրորդ իմաստ մ՚ալ կարելի է աւելցնել՝ պատանի նշանակութեամբ, որ հաւանօրէն պատրաստ կը վաճառուէր, անոր մէջ թաղելու համար մեռեալը: Եւ պատել բառը, այսինքն մէջը ամփոփել, աւելի կը պատշաճի կտաւէ պատրաստ կտորի մը՝ քան վերացական ձեւը: Օրինակ մը կը նանք տալ վերացական այս ձեւին՝ Եղեկիէլի մարգարէութենէն, երբ հովիւներուն կ՚ըսէ. «զկաթնդ ուտէք եւ զասրդ ագանիք (ԼԴ. 3):

Գերեզմանին մէջ ոչ դագաղ կար, որուն դամբերը հանել հարկ ըլլար, ոչ ալ քակելիք երիզներ, երբ սուրբ կիները պատրաստուած էին խունկերով եւ իւղերով վերադառնալ՝ օծելու նպատակով Յիսուսի մարմինը, ինչ որ ուրբաթ երեկոյ չէին կարողացած կատարել: Եւ եթէ Ղազարու քոյրը նարդեան ազնիւ մեծագին իւղը ծախելու կամք չունէր, թաղումի օրուա՞ն պահելու համար էր. «յօրն պատահաց իմոց պահեսցէ զայդ», (Յովհ. ԺԲ. 7): Նախազգացումով վառուած էր անոր փափկանկատ սիրտը. կանխաւ օծեց իր սիրելի վարդապետին մարմինը. «Յառաջագոյն խնկեաց զմարմին իմ՝ ի նշան պատանաց» (Մարկ. ԺԴ. 8):

Յիշենք նաեւ Նիկոդեմոսի բերած մեծաքանակ հալուէն, որուն բաղադրութեան մէջ մաս ունէր «զմուռսը», որ կըպչուն խէժ մը ըլլալով, առանց երիզի օգնութեան՝ Յիսուսի մարմինը պատող կըտաւը ամուր կերպով զսպելու պիտի ծառայէր: Այսինքն այն պաստառը՝ որուն մէջ մտցուցած էին մեռեալը, չնորհիւ անուշահոտ խունկերուն՝ պիտի կպչէր ուժգին նաեւ մարմնին:

Համառօտելով, կ՚առաջարկեմ հետեւեալ կերպով յօրինել ուրբաթ երեկոյեան դէպքերուն պատկերները: Յովսէփ Յիսուսի մարմինը խաչէն վար առնելէն եւ սուրբ կտաւը գնելէն առաջ, կապած է մեռեալին ծնօտները իրարու՝ ծալուած վարշամակով մը. հաւանօրէն պնդած նաեւ ձեռքերն ու ոտքերը երիզներով: Յետոյ Նիկոդեմոսի օգնութեամբ՝ փոխադրած է մարմինը մօտակայ իր անձնական վիմափոր գերեզմանը, ամբողջացնելով բոլոր պատրաստութիւնները՝ անոր մուտքին առջեւ: Սփռելով հալուէն

---

1 Եղիշէ, Ի Քաղուածն Քրիստոսի ճառին մէջ կ՚ըսէ. (Յովսէփ) բարձեալ զմարմինն Յիսուսի, պատէ ոչ ճեպով եւ վարկպարագի, այլ յոյժ խորհրդով եւ զօրութեամբ ի կտաւս սուրբս եւ պատուականս, եւ զմուռս բազումս հանդերձ անուշահոտ խնկովք. (տպ. 1838, էջ 269):

մարմնին ու կտաւին վրայ, պատելով անոր մէջ մեռեալը: Հուսկ, կտաւին մէջ փաթթուած Քրիստոսի մարմինը տարածած է կռածոյ գերեզմանին մէջ շինուած սեղանին վրայ, եւ իբր կափարիչ ծառայող մեծ վէմը թաւալեցնելէ վերջ՝ մեկնած:

Հիմա, պատրաստելէ վերջ դեռինը, կրնանք բանալ Յովհաննու աւետարանը ու կարդալ, մէկ կողմ դնելով սխալ կամ երեւակայական մեկնութիւնները, օրինակի համար, եգիպտական երիզները կամ ժամանակավրէպ պատանքը:

Կը համարիմ թէ կարելի եղած չափով պարզեցինք աւետարանի բնագիրը, վերաշինելով Քրիստոսի ժամանակի թաղմանական արարողութիւնը: Եւ դիտնալով թէ ինչ կար հոն ուրբաթ երեկոյ, կրնանք Յովհաննէսի հետ՝ Պետրոսէ վերջ, մտնել Յովսէփ Արեմաթացիին գերեզմանը, մասնակցելու համար առաքեալներուն զարմացումին եւ հաղորդ ըլլալու Յիսուսի սիրած աշակերտին հաւատքին: Կրնանք յաւելուլ Եղիշէի Ի թաղումն Քրիստոսի ճառին վերջաւորութիւնը, ուր հրեշտակներուն խանդավառութիւնը կը կը նկարագրէ. «Վաղվաղակի ի բաց տապալէին զվէմն ի դրաց գերեզմանին, եւ ի ներքս մտեալ երկիր պագանեն տեղւոյն՝ ուր Աստուածն մարդացեալ բազմեցաւ ի փրկութիւն ամենայն մեղաւորաց եւ ի կենդանութիւն հրաժարելոց: Խոնարհին եւ համբուրեն զպարեխն, եւ մեծապէս պատուեն զտէրունական զտեղին...»[2]:

Հ. ՊԵՐՈՎԲԷ Ա. ՁՐԱՔԵԱՆ

2 Եղիշէ պարեխ կ՚անուանէ այդ մեծ վէմը իր ճառին մէջ, հակառակ երկու օրինակներու որ վէմ բառը կը գործածեն (տպ. 1838, էջ 278):

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՂՕԹԱՄԱՏՈՅՑԻՆ

ԳԼՈՒԽ Զ

Աղօթամատոյցը ԺԴ. դարուն

Մեր առաջնորդերն են այժմ՝ Օշին Թաղաւորի եւ Մարիուն տիկնոջ աղօթամատոյցները, Կցորդարանները Կոստանդինի եւ թ. 160, Վարդան արեղայի խրատները, ժմգ. թ. 252 եւ 1375ի, եւ «Կարգ մեկն. ժամու աղօթից», եւ «Հարցմունք» Գր. Տաթեւացիի:

1. Գիշերային ժամ «Զարթուցեալքս» քարոզին յաջորդող Տէր ողորմեաները Մարիունի եւ թ. 252ի մէջ, փոխած էին իրենց նախկին չափը դէպի վերջը այս դարուս, մինչ Սիւնիքի մէջ, ինչպէս կը գրէ Գր. Տաթեւացին. «Հարիւր Տէր ողորմեայն» պահոց եւ «յիսուն» մարտիրոսաց անփոփոխ էր՝ մնալով տէրունական ծօներու երեքը (Հրց. 621. հտ. Ամբ. 335): 1315ի մեր Մանրուսումը կը յաւելու՝ «Սղ. (ո՞ր սաղմոսին). Յաւիտենից ամէն. ալէլուիա. բ. սղ. Յաւիտեանս յաւիտենից ամէն. ալէլուիա»: Մանր. 1339ի, «Հսկման գիշերի սաղմոսին ալէլուք. Այժմ եւ միշտ... ամէն. Ալէլուիա, ամէն ալէլուիա»: 1340ի Մանրուսումն անփոփոխ կը պահէ տէրունական ծօներու երեքը (Հրց. 621. հտ. ամբ. 335): Սակայն Մեծոփեցին դեռ կը պահէ նախկին ոճը, եւ նորին կը հանդիպինք ժամագրքերու մէջ ԺԶ դարուն:

Օշին իր դիւրութեան համար ամբողջ Սաղմոսարանը ադուցանել տուած է ժամագրքին հետ: Յետ գիշերային Զէէն գոհանամք աղօթքին եւ Օրհնեալ տէր մերին (զոր Օշին չունի եւ Մարիուն ունի) զետեղուած են արքայականին մէջ ութը կանոն սաղմոսները, իւրաքանչիւրին հետ իր մարդ. օրհնութիւնը, պահոց, յարութեան ու մարտիրոսաց մաղթանքները (Մարիունին մէջ կը պակսին երեք մաղթանքները). վերջին քարոզն եւ աղօթքը, քարոզն իր առջեւ ունենալով – նման 1284ին, եւ միայն օրինակիս մէջ – նաեւ Եւ եւս խաղաղութեան:

Խաղաղութիւն տալու նախկին սովորութիւնը փոխուած է հոս, ուր Գր. Տաթեւացին կը գրէ՝ թէ «իւրաքանչիւր ժամ առաջին աղօթիցն եպիսկոպոսն ասէ զխաղաղութիւնն, եւ զայլն քահանայն որ աղօթէ» (Հրց. 625): Եւ դարձեալ թէ սարկաւագն՝ ի տիպ հրեշտակին տայ զՕրհնեայն ի քահանայն, եւ նա վերընծայէ առ Աստուած զօրհնութիւնն, եւ զխաղաղութիւնն բերէ ի պարզեւ»: Այս բարդութիւնն աւելի պատարագը կը յիշեցնէ, ուր գրիչն անորոշաբար «յեկեղեցի» կը դնէ, եւ ուր Մարիունին ամբողջովին պահած է, բաժնելով ժամերուն վրայ. երկու կանոն գիշերայինին, եւ երկու առաւօտին, յարելով առաջիններուն՝ զանցառութեամբ երկրորդ ժամուն՝ վերնագրին եւ առաջաբաններու սաղմոսին, եւ աւարտած գիշերային կան. քարոզ. խկ միւսերը մէկ մէկ զետեղած յաջորդ ժամերուն մէջ, առանց կրկնելու յիշեալ քարոզներն եւ աղօթքներն, ինչպէս ըլլալու էր եւ հին ժամանակ. սակայն ընդհանուր չէր այդ. այնպէս որ 1356ին Մէրտինի մէջ օրինակուած սաղմոսին գրիչը կը վկայէ՝ թէ «սովորութիւն էր մեր եկեղեցւոյս՝ որ հանապազ ծայրաքաղ առնէին սաղմոս, վասն որոյ արքեպիսկոպոսն մեր տէր Աբրահամ վարեալ աստուածային նախանձու եւ սիրոյ սաղմոսիս, երարձ զայն սովորութիւն, եւ սահմանեաց բոլոր եւ ի վերայ գրոցս երգել զսաղմոսս ըստ առաջին սրբոյն աւանդութեան» (Յուց. Հ. Բրս. 186):

Թ. 252 ժամագիրքը պատահարար յիշած է «քարոզ Արեւագալին՝ զկնի կանոնին»՝ ի գլուխ Յարեւելիցին, եւ միւս ժամերուն ոչ մէկ ակնարկութիւն կանոններու: Վարդան արեղայ խօսելով Արեւագալին եւ յաջորդ երեք ժամերուն վրայ, կը դնէ մէկ մէկ կանոն անոնց մէջ. ապացոյց՝ թէ Երուսաղէմի մէջ կը պաշտէին տակաւին: Բայց կը զգացնէ, թէ քաղելով կը կատարէին, եւ ինք անոր հակառակը կը պահանջէ. «թէ կանոն է, թէ սաղմոս փոխ, ի լման ասեն զամէնն»:

Պիտի համարէինք՝ թէ տակէ կանոնները կը բաժնուէին միւս ժամերուն վրայ. Մարիունի հետեւող է Մաքենեանց դրութեան, չորս կանոն դնելով (մեծ քարոզով եւ աղօթքով միայն) յետ Զէէն գոհանամքին, եւ աւարտելով վերջին համառօտ չորս աղօթքներով «զկնի ալելուիին եւ թաղաւորին, Սաղմոսիւք եւ աւրհնութեամբ» եւն.: Կանոններէն երկուքն անշուշտ Առաւօտեան համար են, եւ միւս չորսը բաժնած է Արեւագալի, Երրորդ, Վեցերորդ եւ Իններորդ ժամերուն վրայ, միշտ նման Մաքենեաց Խրատներուն. վերջին չորսերը ունին մարդարէական օրհնութիւն. բայց քարոզ, աղօթք եւն.՝ որ չէին կատարուեր այդ ժամերուն, այլ գիշերային հսկման առթիւ միայն, և ատոր համար սոսկ նշանակուած են անոնց ներքեւ:

1330ի Մանրուսումը Ծննդեան ութերորդ օրուան կցուրդներու կարգէն բաժնուած է նաեւ երեք Փառեր, մին «առջի չար.», երկրորդն «յետի չար.», զորս հասկնալու ենք օրհնութեան զոյգ եւ հետեւակ չարականներու սեպհական:

Թ. 260 եւս ունի նոյնպէս հաւանական օրհնափառեր՝ Ստեփանոսի, Յոհաննու Կարապետի, Քառասնից, Ղազարու յարութեան եւ Հրեշտակապետաց:

1330ի Մանրուսումը առաջ բերած է կցրդարանէն Ծննդեան ութերորդ օրուան կցրդակարգը, եւ անոնցմէ զատած է երկու Փառեր. «առջի կնգլխի» եւ «յետ կնգլխի» ըստ որում երկու կանոններ կը պաշտուէին իրենց կրկին կանոնագլուխներով:

Կոստանդինի կցորդարանն այս շրջանիս մէջ կու տայ նաեւ «Աւրհնափառեր